

5.2. Місце провідних країн Азії у трансформаційних процесах на пострадянському просторі

Після розпаду СРСР перед провідними країнами Азії виникли нові можливості для реалізації власних інтересів на пострадянському просторі, зокрема, через формування відповідної політики щодо новопосталих незалежних держав, насамперед у регіоні Центральної Азії. До провідних країн Азії, вплив яких на країни регіону є особливо значним, ми відносимо КНР, Індію, Іран, Туреччину та Афганістан.

Особливе місце серед цих країн належить Китайській народній республіці, яка на сьогоднішній день перетворилася на найбільшого гравця азійського регіону й одного з глобальних лідерів, що має реальні перспективи стати найбільш потужною і впливовою державою світу. Протягом останніх 30 років КНР незмінно зберігає за собою статус світового лідера за темпами зростання промислового й фінансового потенціалу, який з 2013 р. має другу за величиною економіку у світі, перетворившись на найбільшого світового експортера, кредитора,

споживача сировинних ресурсів, на державу з найбільшими у світі населенням, армією, а також золотовалютними резервами⁴⁰.

Сучасна китайська зовнішньополітична доктрина ґрунтується на тому, що у світовій політиці намітилася тенденція до формування багатополусного світу, а в основі модернізованого зовнішньополітичного курсу КНР має лежати ідея «комплексної державної могутності»⁴¹. У практичній реалізації цього курсу Пекін покладається переважно на політику «м'якої сили», просуваючи свої інтереси не тиском, погрозами чи застосуванням військової сили, а за рахунок методів дипломатії та інструментарію фінансово-економічної співпраці.

Поява на території колишнього СРСР нових суверенних держав викликала у керівництва КНР певні побоювання стосовно майбутнього самого Китаю. Ці побоювання ґрунтувалися на таких чинниках:

– по-перше, після розпаду СРСР і колапсу світової соціалістичної системи внутрішньополітичний курс КНР надалі було спрямовано на побудову соціалізму, тоді як більшість держав-республік колишнього СРСР проголосили курс на перехід до ринкових відносин;

– по-друге, перед Комуністичною партією Китаю (КПК) постала необхідність дати пояснення населенню щодо можливості налагодження співробітництва з країнами пострадянського простору (зокрема, з Росією), які зреклися соціалістичної моделі та ідеалів комунізму і надалі культивували у китайському суспільстві;

– по-третє, китайське керівництво побоювалося можливості подальшого зростання сепаратизму в країнах пострадянського простору, зокрема, у Росії та в країнах Середньої Азії.

Незважаючи на наявність серйозних викликів і загроз, китайське керівництво вирішило використати ситуацію на пострадянському просторі на свою користь. Для посилення впливу на новопосталі незалежні держави Китай почав реалізовувати політику, ґрунтовану на поступовому, розрахованому на довгострокову перспективу просуванні китайських компаній у регіоні, налагоджуючи рівноправні відносини з новопосталіми державами⁴².

Китайська економічна політика щодо країн пострадянського простору базується на трьох принципах: по-перше, отримати доступ до природних ресурсів цих країн, життєво необхідних для китайського

⁴⁰ Самофалов В. Китай – США: «велика двійка» чи нова холодна війна? 09.08.2013. – [Електронний ресурс]: <https://sveola.blogspot.com/2013/08/09.html?view=flipcard>.

⁴¹ Казанцев А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия. – М., 2008. – С.127.

⁴² Дейли Д. Эффективное ценообразование – основа конкурентных преимуществ. – М., 2004. – С. 145.

економічного зростання; по-друге, показати керівництву країн-партнерів, що Китай є відповідальним партнером, який ставить перед собою довгострокову мету; по-третє, створити надійні ринки для збуту своїх товарів.

Дії Китаю з розвитку економічної співпраці з пострадянськими державами нагадують поведінку СРСР, який також формував і реалізовував довгострокові соціально-економічні програми. Але, на відміну від СРСР та США, для яких принципово важливим був ідеологічний аспект, КНР робить наголос виключно на економічному підході. Відтак, китайська держава й китайський бізнес опікуються, передусім, економічною ефективністю процесу просування. Довгострокова програма взаємин з пострадянськими державами визначила місце і роль кожного суб'єкта китайської економіки у цьому процесі. Зважаючи на те, що в КНР панує «державний капіталізм», поле для їхньої діяльності, певна річ, визначається й регулюється державою⁴³.

Процес становлення економічної політики Китаю щодо пострадянських країн пройшов, на нашу думку, три етапи, зумовлені як зовнішніми, так і внутрішніми факторами.

Перший етап охоплює період від початку 1990-х рр. до 1995 р. У цей час політика КНР у регіоні перебувала в процесі формування і становлення, відзначаючись обережністю, зваженістю, поміркованістю. Її базові принципи відповідали концепції, розробленій ідеологом китайських реформ Ден Сяопіном: «Переходячи річку, треба твердо стояти на дні і відчувати ногами каміння». Тому зусилля Пекіну було зосереджено на встановленні дипломатичних відносин з державами пострадянського простору, створенні атмосфери довіри, вирішенні проблеми кордонів, забезпеченні стабільності китайських західних кордонів і розвитку торгово-економічних зав'язків⁴⁴.

Дотримуючись принципу добросусідства, КНР одним з перших серед великих держав заявив про визнання нових країн Центральної Азії, на початку 1992 р. встановивши з кожною з них дипломатичні відносини. Протягом 1992–1993 рр. у Пекіні з офіційними візитами побували президенти всіх п'яти країн регіону та більшість глав урядів, було підписано близько 90 міждержавних угод⁴⁵. Наступні кроки китайського керівництва було спрямовано на вирішення проблем, пов'язаних зі сферою безпеки і кордонів. У травні 1992 р. під час візиту

⁴³ Медведев Р. Подъем Китая. Что такое социализм по-китайски? – М., 2012. – С.67.

⁴⁴ Парамонов В.В. Экономическое проникновение Китая в Центральную Азию: состояние, проблемы и перспективы. 14.06.2012. – [Електронний ресурс]: <http://www.ca-portal.ru/article:2903>

⁴⁵ Седнев В.В. Эволюция внешней политики КНР у 80-90-х гг. // Сходознавство. – 1999. – №7-8. – С.240.

тодішнього міністра закордонних справ РФ А. Козирева відбувся обмін ратифікаційними грамотами угоди між Китаєм і Росією про східну ділянку кордону, а також підписано нову торговельну угоду.

У жовтні 1992 р. було створено робочу групу в складі об'єднаної делегації Казахстану, Киргизстану, Таджикистану та Росії і делегації КНР (за формулою «4+1»), яка зайнялася вирішенням прикордонних питань. Унаслідок копіткої роботи групи 26 квітня 1994 р. між Казахстаном і Китаєм було підписано угоду про державний кордон, що набула чинності 29 червня 2003 р. після ратифікації парламентами обох країн. Подібні угоди про кордони між Китаєм і Киргизстаном було підписано 1996 р. і 1999 р., з Таджикистаном – у 1999–2002 рр.⁴⁶

Економічні зв'язки між КНР і державами пострадянського простору перебували в цей період у стадії зародження, обмежуючись здебільшого прикордонною торгівлею. Головними статтями експорту Китаю до нових партнерів були продовольчі товари і вироби легкої промисловості, китайський імпорт з них включав переважно різноманітну сировину. Загалом протягом 1992–1995 рр. товарообіг між КНР і країнами пострадянського простору склав понад 4,8 млрд дол.⁴⁷. Більша його частина припадала на Росію, Казахстан і Киргизстан, з якими Китай мав пряме транспортне сполучення⁴⁸. Натомість економічні відносини КНР з іншими країнами пострадянського простору, в тому числі, з Україною, були незначними.

1994 р. було сформульовано основні принципи зовнішньої економічної політики Китаю щодо пострадянських країн, а саме: підтримка дружніх добросусідських відносин і мирне співіснування; розвиток взаємовигідного співробітництва і сприяння спільному процвітанню; повага до вибору кожної з держав і невтручання у внутрішні справи інших країн; повага суверенітету, сприяння регіональній стабільності.

Другий етап формування політики КНР охоплює період із середини 1990-х рр. до подій 11 вересня 2001 р. у США. У цей час Китай переглядає свою зовнішню політику щодо пострадянських країн у напрямі її значної активізації. Китайське керівництво відмовляється від «стратегії очікування», розробляючи нову «стратегію поступового проникнення в регіон»⁴⁹. Насамперед зростаюча активність

⁴⁶ Седнев В.В. Зазнач. твір. – С.232–242.

⁴⁷ Демиденко С. КНР и государства ЦАР // Центральная Азия. Геополитика и экономика региона. – М., 2010. – С.143–161.

⁴⁸ Дейли Д. Указ. соч. – С.234–138.

⁴⁹ Кожухар О. Еволюція політики Китаю в Центральній Азії (90-х рр. XX ст. – поч. XXI ст.) // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Історія та географія». – 2013. – Вип.47. – С.107–112.

почала виявлятися щодо пострадянських країн Центральної Азії. Це було продиктоване не лише глобальними і довготривалими економічними проблемами, а ще й комплексом питань безпеки регіону, зокрема зростанням уйгурського сепаратизму, міжнародного тероризму, ісламського радикалізму⁵⁰.

Переговори щодо зниження рівня військової присутності в прикордонних районах завершилися підписанням у Шанхаї і Москві «Угоди про зміцнення довіри у військовій сфері в прикордонному районі» (1996) і «Угоди про взаємне скорочення збройних сил у прикордонному районі» (1997)⁵¹. Комплекс домовленостей щодо кордонів між КНР, Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном і Росією послужив підґрунтям для створення 1996 р. «Шанхайської п'ятірки» за участі цих країн. Ця організація стала з одного боку, інструментом узгодження політики центральноазійських країн, Росії і Китаю, з іншого боку, саме вона послужила своєрідним поштовхом для посилення економічних позицій КНР у регіоні.

Починаючи із цього моменту, Китайська Народна Республіка стає головним ініціатором створення багатопрофільної регіональної організації, яка після приєднання до неї 2001 р. отримала назву «Шанхайської організації співробітництва». ШОС забезпечувала співпрацю в економічній та енергетичній областях, створюючи умови для дальшого розвитку багатосторонніх зв'язків КНР з пострадянським державами Центральної Азії в економічній сфері. У другій половині 1990-х рр. намітилося значне зростання товарообігу між ними (станом на 2000 р. він склав 3,8 млрд дол.⁵²), а також прямих інвестицій КНР в економіку регіону.

З другої половини 90-х рр. ХХ ст. найважливішою сферою китайських інтересів у регіоні стала енергетика, а тому до центральноазійських країн прийшли великі нафтові і газовидобувні компанії Китаю.

Так, Китайська національна нафтогазова корпорація (CNCC) з 1997 р. почала видобуток нафти у Західному Казахстані⁵³. Паралельно Китай почав системно входити в енергетичну галузь Республіки Туркменістан. Окрім того, китайські інвестори розпочали у 1990-х рр. освоєння мережі залізничного транспорту Туркменістану. Саме китайські локо-

⁵⁰ Сыроежкин К. Казахстан – Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству: В 3-х кн. Кн.1: В начале пути.– Алматы, 2010. – 336 с.

⁵¹ Боровой В. Политика КНР в Центральной Азии (90-е гг. XX в. – нач. XXI в.): дис... канд. ист. наук. – Минск, 2005. – С. 21–29.

⁵² Кожухар О. Зазнач. твір. – С.112.

⁵³ Седнев В.В. Зазнач. твір. – С.232–235.

мотиви забезпечують тепер 90% загальної транспортної потужності країни⁵⁴.

Загалом період із середини 1990-х до 2001 р. можна вважати переломним у розвитку економічних відносин між КНР і країнами пострадянського простору. Пекін визначився з пріоритетами, зосередившись на розвитку співпраці в рамках регіональної системи безпеки і на програмі просування своїх економічних інтересів. Розпочалася практична реалізація низки конкретних проектів в окремих країнах.

Третій етап у розвитку економічної політики КНР щодо пострадянських країн отримав назву «всебічне співробітництво». Його початок умовно рахуємо від 2001 р., триває він до сьогодні⁵⁵. У цей період Китай зробив ставку на кардинальне зміцнення позицій в економіці пострадянських країн за рахунок суттєвого збільшення обсягів торгівлі, інтенсифікації проектно-інвестиційної і фінансової діяльності та кредитування значущих для КНР галузей національних економік партнерів.

Насамперед китайський бізнес зміцнює позиції у нафтогазовому секторі країн ЦА, де вплив колишнього галузевого монополіста в регіоні – Росії – слабшає⁵⁶. Активізація економічного проникнення до Центральної Азії стає головним елементом у стратегії Пекіна. Користуючись цим, Туркменістану, Казахстану та Узбекистану вдалося суттєво диверсифікувати мережу постачання газу до китайських ринків в обхід Росії, діставши бажану транзитну незалежність від Москви, якої поки що не позбулися зав'язані на російський імпорт газу Таджикистан та Киргизстан.

З 2000-х рр. Китай почав активно реалізовувати проекти з видобутку і транспортування нафти й газу в Казахстані, Узбекистані і Туркменістані. Так, зокрема, китайська сторона фінансувала будівництво й експлуатацію великого газогону Туркменістан-Узбекистан-Казахстан-Китай, першу нитку якого було пущено в експлуатацію 2010 р. Станом на березень 2017 р. газогоном ЦА – Китай було прокачано 170 млрд м³ природного газу⁵⁷. Магістраль від кордону Туркменістану й Узбекистану по території останнього та Казахстану прямує до КНР,

⁵⁴ Туркменістан и Китай сообщают возрождают Великий Шелковый путь. 03.04.2017. – [Електронний ресурс]: <http://niros.ru/obschestvo/94552-turkmenistan-i-kitay-soobscha-vozrozhdayut-velikiy-shelkovyy-put.html>

⁵⁵ Кожухар О. Знач. твір. – С.112.

⁵⁶ Lo Bobo. Axis of Convenience: Moscow, Beijing, and the New Geopolitics. – Washington, DC, 2008. – Р. 46.

⁵⁷ Сычева А. М., Спивак В. Ю. Проекты китайских нефтегазовых корпораций в государствах Центральной Азии // Центральная Азия: роль в перестройке мировых рынков нефти и природного газа. – М., 2014. – С. 33–42.

через КПП «Хоргос» заходячи до Сіньцзян-Уйгурського автономного району (СУАР) Китаю. Нині в складі газогону функціонують три гілки довжиною понад 1,8 тис. км кожна. Їхня сукупна щорічна пропускна потужність складає 30 млрд м³. У вересні 2014 р. було розпочато будівництво четвертої гілки D довжиною у 1000 км. Вона має пройти через Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан і Киргизстан до СУАР Китаю в південній його частині, де з'єднається з внутрішнім китайським газогоном, який поєднає захід та схід КНР. Потужність четвертої гілки D, що запрацює у 2020 р., складатиме 30 млрд м³ природного газу на рік⁵⁸.

2010 р. було введено в дію нафтопровід Казахстан-Китай, будівництво якого здійснювалося на паритетних засадах у два етапи (Атасу-Алашанькоу – 965 км, гілка запущена 2005 р.; Кенкіяк-Кумколь – 794 км)⁵⁹. У червні 2012 р. Китай підписав угоду з Таджикистаном про будівництво ТЕЦ «Душанбе-2» та експлуатацію спільного цементного комбінату⁶⁰.

Окрім того, що Китай є найважливішим економічним партнером країн Центральної Азії, головним імпортером нафти та газу, які вони видобувають, він виступає ще й у ролі найбільш вигідного кредитора. Станом на 2016 р. Китай надав країнам ЦА близько 30 млрд дол. США кредитів. Зокрема, Казахстану – понад 13,5 млрд, Туркменістану – понад 12,4 млрд, Узбекистану – понад 2,2 млрд, Таджикистану – понад 1,7 млрд та Киргизстану – понад 1,1 млрд. Кредити мають пільговий характер: відсоткова ставка 1,5–3%, термін до 20 років з пільговим терміном⁶¹.

Експерти наголошують на таких особливостях китайського кредитування країн ЦА: кредити освоюються китайськими компаніями та напряму пов'язані із залученням китайського устаткування та робочої сили; кредитні кошти спрямовано виключно на реалізацію сировинних та інфраструктурних проєктів, в яких зацікавлений Китай. Водночас кредити значною мірою допомагають створювати інфраструктуру між ЦА та КНР, що важливо ще й тому, що в часи СРСР регіон був ізольований від транспортної системи Китаю. Нині Пекін концентрує зусилля на створенні та реконструкції об'єктів (логістичних центрів, автомагістралей, залізниць), що дозволяють нарощувати товарообмін.

⁵⁸ Кожухар О. Зазнач. твір. – С.108.

⁵⁹ ТОО «Казахстанско-Китайский Трубопровод». – [Електронний ресурс]: http://www.kcp.kz/projects/atasu_alashankou

⁶⁰ Шустов А. Китай усиливает позиции в Центральной Азии. 27.06.2012. – [Електронний ресурс]: www.centrasia.ru/newsA.php?st=1340792940

⁶¹ Страны СНГ и Балтии в глобальной политике Китая. Доклад группы экспертов // Проблемы национальной стратегии. – 2012. – № 1. – С.7–16

Реалізуючи свою економічну політику в регіоні, Пекін і китайський бізнес виявляють неабияку гнучкість і виваженість, використовуючи на свою користь економічні чи політичні складнощі партнерів. У цьому контексті прикладом може бути політика щодо Туркменістану. Починаючи з 2009 р., керівництво КНР, скориставшись глибокою фінансово-економічною кризою, в якій опинилася ця держава у зв'язку з падінням світових цін на енергоносії, протягнуло їй «руку допомоги». На початку 2010 р. загальний обсяг китайських фінансових ресурсів у Туркменістані складав 1,1 млрд дол, зокрема, 42% – у нафтогазовій галузі⁶². Саме в цей період розпочалась активна стадія реалізації проєктів з видобутку і транспортування нафти і газу (запуск газопроводу Туркменістан-Узбекистан-Казахстан-Китай тощо)⁶³.

На сьогоднішній день китайські компанії домінують у туркменській економіці, потіснивши звідти росіян. КНР є єдиною країною, яку туркмени допустили до розробки родовищ на суходолі. Слідом за інвестиціями в енергетику китайські компанії почали брати участь у фінансуванні проєктів в інфраструктурному секторі. Станом на 2016 р. з експортованих Туркменістаном 48 млрд м³ газу КНР отримала близько 30-35 млрд⁶⁴. Проблема, однак, полягає в тому, що Китай, на долю якого припадає лівова частка туркменського газового експорту, здійснює оплату за нього шляхом погашення багатомільярдних кредитів, наданих Туркменістану. Така форма фінансових розрахунків і економічних відносин з Пекіном викликає в Ашгабата невдоволення, що зростає на тлі падіння світових закупівельних цін на енергоносії. Водночас відмова Росії купувати туркменський газ із січня 2016 р.⁶⁵ ще більше посилює залежність Туркменістану від Китаю.

Характерною рисою економічної політики КНР на пострадянському просторі є ставка на поглиблення двостороннього співробітництва. Так, впродовж 2000–2013 рр. обсяг двосторонньої торгівлі між КНР та РФ зріс більш ніж у десять разів, з 8 до 89,2 млрд дол. США. Після російської анексії Криму, збройної агресії на сході України та ускладнення відносин Росії із США і країнами ЄС, Кремль ініціював «поворот на Схід», який, в основному, вилився в посилення російсько-китайських відносин. Підписані на цій хвилі угоди заклали правову базу для збільшення обсягів

⁶² Сотрудничество по газу с Центральной Азией / Китайская национальная нефтегазовая корпорация (CNPC). – [Електронний ресурс]: http://www.cnpc.com.cn/ru/zytrqgdzt/zytrqgdzt_2.shtml

⁶³ Изимов Р. Китай и Туркменистан: региональное измерение. 17.08.2016. – [Електронний ресурс]: <https://cabar.asia/ru/ruslan-izimov-kitaj-i-turkmenistan-regionalnoe-izmerenie/>

⁶⁴ Сыроежкин К. Присутствие Китая в энергетическом секторе Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ. – 2010. – № 1. – С.37.

⁶⁵ Россия отказалась от покупки туркменского газа и увеличила поставки из Узбекистана. 04.01.2016. – [Електронний ресурс]: https://www.newsru.com/russia/04jan2016/gazprom_gas.html

економічних взаємин між Росією і КНР. Так, якщо за підсумками 2015 р. торговельний оборот між ними знизився на 28,6%, склавши 68,06 млрд дол.⁶⁶, то на кінець 2018 р., за даними Головного митного управління КНР, товарообіг у доларовому еквіваленті в порівнянні з попереднім 2017 р. збільшився на 27,1%, сягнувши понад 107 млрд дол. Експорт з КНР до Росії виріс на 12% – до 47,97 млрд дол., імпорт з Росії до КНР – на 42,7% до 59,08 млрд дол.⁶⁷. При цьому, за даними Федеральної митної служби РФ, частка Китаю в загальному обігу зовнішньої торгівлі РФ у 2018 р. зростає в порівнянні з 2017 р. з 14,9% до 15,7%⁶⁸.

У торговельних зв'язках між КНР і Росією помітною є асиметрія на користь Китаю. Для Пекіна Росія більше не є головним напрямом зовнішньої політики, а тільки одним з основних елементів загальної стратегії Китаю. Незважаючи на певні успіхи в розвитку стратегічного партнерства, відносини між Росією і Китаєм не можна охарактеризувати як такі, що ґрунтуються на принципах довіри, через відсутність розуміння істинних намірів один одного, конкуренцію в Центральній Азії, російську заклопотаність щодо долі її Далекого Сходу і «підйому Китаю». Росія бачить себе рівним партнером КНР, але в реальності все більше потрапляє в залежне становище від нього з перспективою стати в майбутньому «сировинним придатком».

Важливим елементом зовнішньої політики Пекіна на пострадянському просторі, включно з Центральною Азією, є інвестиційна політика. Наприкінці 1990-х рр. сукупний китайський фінансовий ресурс у країнах Центральної Азії складав біля 1 млрд дол.⁶⁹. Станом на 2016-2018 рр. обсяги зросли більш, ніж у двадцять разів, майже до 30 млрд дол. Так, зокрема в Казахстані у 2018 р. працювало близько двох тисяч підприємств з китайським капіталом⁷⁰, загальний обсяг китайських інвестицій складав 15,6 млрд дол. Починаючи з 2018 р., головним інструментом китайських інвестицій в економіку Казахстану вперше стали прямі інвестиції, обсяг яких складав 9,5 млрд дол. або 60,3% всіх іноземних інвестицій⁷¹.

⁶⁶ Кіктенко В. Сучасна модель російсько-китайських відносин: асиметричне стратегічне партнерство // Східний світ. – 2016. – № 2-3. – С.28.

⁶⁷ Задачи на сложение и умножение. О росте товарооборота между Россией и КНР. 15.01.2019. – [Електронний ресурс]: <https://ria.ru/20190115/1549352861.html>

⁶⁸ Товарооборот между Россией и КНР превысил 100 млрд. дол. 12.04.2019. – [Електронний ресурс]: <https://www.vestifinance.ru/articles/117781>

⁶⁹ Даниленко С. Політико-економічні пріоритети Китаю в Центральній Азії // Міжнародні відносини. – 2016. – №1. – С.15

⁷⁰ Румер Е., Менон Р., Тренин Д., Чжао Х. Центральная Азия: взгляд из Вашингтона, Москвы и Пекина. – М., 2008. – 243 с.

⁷¹ За 2018 год Китай вложил в Казахстан 15,6 миллиардов инвестиций // Комсомольская правда. – 2018. – 23 ноября.

У Туркменістані станом на 2017 р. діяло понад тридцять заснованих на китайському капіталі підприємств, а загалом в країні було зареєстровано близько сімдесяти інвестиційних проєктів на загальну суму 4 млрд дол. і 2,3 млрд юанів⁷². Майже 80% з них припадають на галузі паливно-енергетичного комплексу.

Щодо Узбекистану, то тут прослідковується активізація діяльності Китаю, пов'язаної зі створенням північної гілки проєкту «Один пояс – один шлях». Станом на 2018 р. в Узбекистані на китайських інвестиціях працювало понад сімсот підприємств, загальний обсяг товарообігу між країнами складав 2,81 млрд дол. (другий після РФ торговельний партнер)⁷³. Ташкент, утім, ставить перед собою завдання в найближчі роки ще збільшити товарообіг.

Основною проблемою економічної політики Китаю щодо Киргизстану і Таджикистану є формування надійних економічних та міжнародно-правових умов для імпорту з них гідроресурсів та електроенергії. За даними киргизького Міністерства фінансів, станом на 2018 р. обсяг китайських інвестицій в економіку країни становив близько 30% від усіх інвестицій. Загальний обсяг товарообороту між Киргизією і КНР складав, за киргизькою статистикою, 1,5 млрд дол, за китайською, – 5 млрд дол⁷⁴. Китай міцно утримує за собою позицію головного зовнішньоторговельного партнера Киргизстану.

У Таджикистані станом на 2018 р. Китай брав участь у реалізації понад п'ятдесяти інвестиційних проєктів⁷⁵. Узнявши в 1990 рр. «дешеві» китайські кредити, Таджикистан тепер не в змозі розрахуватися за ними. Станом на 2017 р. «китайський» борг Республіки Таджикистан складав 1,2 млрд дол. Щоб вийти з боргової ями, таджицьке керівництво змушене шукати різні варіанти, віддаючи, приміром, китайським кредиторам на освоєння золоторудні запаси в родовищах «Верхній Камарз», «Тарор», «Джилау», «Чоре»⁷⁶.

⁷² Туркменистан и Китай довели объем товарооборота до 10 млрд. Долларов // СНГ сегодня. – 2018. – 10 февраля.

⁷³ Узбекистан и Китай намерены увеличить товарооборот в 7 с лишним раз. 21.09.2018. – [Електронний ресурс]: <http://kabar.kg/news/uzbekistan-i-kitai-namereny-uvlichit-tovarooborot-v-7-s-lishnim-raz/>

⁷⁴ Киргизия и Казахстан: китайские объятия все более тяжелы. 04.02.2018. – [Електронний ресурс]: <https://www.ritm Eurasia.org/news-2018-02-04-kirgizija-i-kazahstan-kitajskie-objatija-vse-bole-tjazhely-34778>

⁷⁵ Китай готови инвестировать в крупные промпредприятия в Таджикистане. 30.10.2018. – [Електронний ресурс]: <https://tj.sputniknews.ru/country/20181030/1027275146/tajikistan-china-investirovanie-krupnye-prompredpriyatiya.html>

⁷⁶ Таджикистан расплатился с Китаем золоторудным месторождением. 16.04.2018. – [Електронний ресурс]: <https://easaily.com/ru/news/2018/04/16/tadzhikistan-rasplatilsya-s-kitaem-zolotorudnym-mestorozhdeniem>

Отже, на початку ХХІ ст. Китай розширив, поглибив, активізував економічну присутність у Центральній Азії. Ця політика стала головним елементом у реалізації стратегічних планів Пекіна в регіоні.

Поряд з економічними інтересами важливим компонентом зближення країн ЦА з Китаєм є позитивний імідж китайської моделі побудови «соціалізму з китайською специфікою». Ця модель викликала резонансну зацікавленість з боку еліт центрально-азійських країн пострадянського простору ефективністю, гнучкістю, чіткими і зрозумілими перспективами подальшого розвитку. Проблеми соціально-політичного розвитку Китаю у 80–90-ті рр. ХХ ст. багато в чому співпадали з проблемами, що виникли у колишніх середньоазійських республік після розпаду СРСР та певною мірою зберігаються понині. Сильним боком китайської економічної політики в ЦА, окрім гнучкої взаємодії на двосторонній основі та наявного значного фінансового ресурсу, є спроможність Пекіну запропонувати широкий спектр напрямів для співробітництва. Відносна слабкість промисловості та ресурсний характер економік країн ЦА створюють відповідне підґрунтя для розширеної економічної співпраці з Китаєм.

Виходячи із зазначеного, можемо спрогнозувати, що в майбутньому реалізовувана Китаєм політика може привести до посилення економічного впливу КНР на країни регіону та поставити під питання гегемонію в Центральній Азії Росії та США, що в майбутньому неминуче призведе до загострення суперництва між США, КНР і РФ у центрально-азійському регіоні.

Інші пострадянські країни, зокрема Азербайджан та Грузія, розглядаються Пекіном здебільшого як транзитери китайських товарів до Європи в обхід Росії за Транскаспійським міжнародним транспортним маршрутом («Шовковий вітер»), який є одним з коридорів китайського проекту «Один пояс, один шлях».

Політика КНР щодо України на сьогоднішній день характеризується наступними чинниками: Пекін не засудив агресію Росії проти України, не підтримав західну політику санкцій проти РФ. Україна не перебуває у векторі «м'якої сили» Китаю, привертаючи увагу китайської сторони лише як одне з джерел ресурсів до Піднебесної (впродовж 2010 рр. понад 80% українського експорту в КНР склали мінерали та сільськогосподарські продукти). Обсяги торгівлі КНР з Україною надзвичайно малі з погляду Пекіна, що не дає підґрунтя Китаю інвестувати в Україну заради політичних дивідендів. Хоча КНР є одним з найбільших торговельних партнерів України (у 2018 р., за даними Держстату України, обсяг експорту товарів у КНР склав 2,2 млрд дол. США, імпорту – 7,6 млрд), проте частка України у зовнішній торгівлі КНР складає

лише 0,2%. Найбільш перспективними для України сегментами торгівлі з КНР є продукція АПК та ВПК.

Країни пострадянського простору входять до кола інтересів Китаю у рамках проголошеного китайським лідером Сі Цзіньпіном 2013 р. нового великого проекту «Один пояс – один шлях». Офіційною датою початку його реалізації вважається 2 грудня 2014 р., коли ЦК КПК і Держрада КНР прийняли «стратегічний план будівництва Економічного поясу Шовкового шляху і Морського шовкового шляху ХХІ ст.». До реалізації проекту планується залучити майже 65% світового ВВП. Ключове значення для здійснення ініціативи «Один пояс – один шлях» мають країни Центральної Азії та Росія. Саме через їхню територію проходять основні маршрути, що з'єднують Китай з ринками Європи, Близького Сходу і Північної Африки.

Поряд з КНР дедалі більшою стає присутність у країнах пострадянського простору Індії. Насамперед це стосується держав Центральної Азії та РФ. Індія посідає особливе місце серед країн постколоніального світу, адже від самих початків існування як незалежної держави вона торує власний шлях розбудови демократичного суспільства, розвитку економіки, зміцнення позицій у системі міжнародних відносин. Існування демократичних традицій, дотримання зважених принципів у зовнішньополітичній діяльності та успіхи в проведенні економічних реформ сприяли тому, що Індія нині є не лише визнаним лідером у південноазійському регіоні, а й одним з провідних гравців на геополітичній карті світу, позиції якого з кожним роком зміцнюються. Індія є економічно потужною країною. За даними Світового банку, 2017 р. вона посідала шосте місце у світі (після США, Китаю, Японії, Німеччини та Великої Британії) за рівнем ВВП – 2,6 трлн дол.⁷⁷. Динаміка щорічного приросту цього показника з початку 2000 рр. була досить стабільною, залишаючись у межах 6–6,5%⁷⁸, а у 2018 р., за даними Світового банку, він сягнув 7,3%⁷⁹.

ІТ-революція, розпочата в Індії у 1990 рр., вивела її на передові рубежі в глобальному масштабі. Так, у 2006 р. частка Республіки Індія становила вже дві третини обсягу світового ринку офшорних ІТ-послуг і половину обсягу ринку аутсорсингу бізнес-процесів⁸⁰. Частка Індії на

⁷⁷ Уся економіка світу в одній діаграмі. 16.01.2019. – [Електронний ресурс]: <https://landlord.ua/news/usia-ekonomika-svitu-v-odnii-diahrami-infohrafika/>

⁷⁹ Перга Т. Проблеми економічного розвитку Індії на початку третього тисячоліття // Індія: давнина і сучасність. Збірник наукових праць. – К., 2017. – Вип.2. – С.123.

⁷⁹ Світовий банк оприлюднив прогноз для світової економіки на 2018-2020 роки. 10.01.2018. – [Електронний ресурс]: <https://www.rbc.ua/ukr/news/vsemirnyy-bank-obnarodoval-prognoz-mirovoy-1515593854.html>

⁸⁰ Ткачева Н. В. Индийская ИТ-революция и индустрия аутсорсинга // Медиаскоп. – 2009. – №4.

світовому ринку комп'ютерних технологій зросла з 16,5% 2000 р.⁸¹ до 18,5% 2015 р.⁸². Третина висококваліфікованих комп'ютерних фахівців у світі є індійцями за походженням⁸³.

Важливу роль у формуванні політики Індії щодо пострадянських країн, зокрема, у визначенні пріоритетних напрямів співпраці відіграв попередній досвід індійсько-радянського співробітництва. У часи «холодної війни» Індія мала власне, чітко визначене місце в системі міжнародних відносин – одного з лідерів Руху неприєднання та партнера СРСР. Москва, починаючи з 1965 р., всіляко підтримувала Делі у збройних конфліктах з Пакистаном. До 90-х рр. XX ст. частка радянської бойової техніки становила майже 70% озброєння індійської армії⁸⁴. Розпад Радянського Союзу зачепив фундаментальні цінності індійського суспільства, пов'язані з ідеями соціалізму, що після краху СРСР виявилися дискредитованими. Зникнення СРСР стало унаочненням неефективності моделі соціалістичної економіки, до побудови якої прагнула Індія.

Індійські політики та науковці центристського спрямування приділяли значну увагу дослідженню моделей економічного розвитку пострадянським країн та їхнім зусиллям, спрямованим на перехід до ринкових відносин. На думку С. Кхилнані, А. Кохлі, Б. Найара, а також лауреата Нобелівської премії А. Сена, не зважаючи на те, що уряди більшості колишніх радянських республік беззастережно пов'язали політичне майбутнє зі спробами здійснити економічні перетворення за західним зразком, у республіках колишнього СРСР були відсутні необхідні для втілення таких реформ механізми та інститути, не існувало прошарку підприємців та власників капіталів⁸⁵. Така недовіра до економіки країн пострадянського простору негативно вплинула на ставлення Індії до колишніх радянських республік після розпаду СРСР.

Як зазначає російський дослідник Ф. Юрлов, в індійському суспільстві існували два основні підходи до розвитку подій на пострадянському просторі. Прибічники першого сприймали розпад Радянського Союзу як наслідок об'єктивного історичного розвитку. Серед них були здебільшого представники ліберально-демократичних кіл. Ті,

⁸¹ Індія – IT-гуру нового века? 28.11.2000. – [Електронний ресурс]: http://www.cnews.ru/articles/indiya_itguru_novogo_veka

⁸² Аналітика: Індія — самый быстро развивающийся онлайн-рынок в мире. 23.09.2015. – [Електронний ресурс]: <https://roem.ru/23-09-2015/207711/india-sea/>

⁸³ Гхosh М. Індія: розставляючи крапки над «і» / Посольство Індії в Україні. – К., 2002. – С. 2.

⁸⁴ Гаджиев, К.С. Геополитика: учебник для академического бакалаврата. – М., 2014. – С. 435–436.

⁸⁵ Sen A. The Argumentative Indian. Writings on Indian History, Culture and Identity. – New Delhi, 2006. – 432 p.

хто схилився до другого підходу, бачили цей процес як деформацію і порушення ходу історії, як крок назад, як втрату цінностей соціалізму. Такі ідеї відстоювали індійські «ліві». При цьому, прихильники обох підходів погоджувалися з безпрецедентною важливістю змін у міжнародній системі як для Індії зокрема, так і для світової спільноти загалом⁸⁶.

Чимало індійських дослідників розглядали події в СРСР, передусім, як наслідок нездатності радянської тоталітарної системи задовольнити потреби народу⁸⁷. Інші, серед яких особливе місце займає індійський політолог К. Субхаш, вважали, що економіка СРСР зазнала краху через бюрократичні деформації та корупцію, котрі вразили всю систему, створену Й. Сталіним та вдосконалену Л. Брежнєвим. Важливим фактором, який спричинив розпад СРСР, на його думку, стали невинуваті військові витрати, які не мали нічого спільного із соціалістичною ідеологією⁸⁸.

Додатковим негативним чинником формування стратегії зовнішньої політики Індії щодо країн пострадянського простору виявилася нездатність індійського керівництва вчасно передбачити розпад СРСР і адекватно оцінити його політичні, економічні й безпекові ризики для Індії. Той факт, що Індія, на відміну від багатьох інших держав світу, не виступила із засудженням подій серпня 1991 р. в СРСР, на нашу думку, негативно відобразився на формуванні її відносин з країнами пострадянського простору. Більше того, напередодні краху СРСР, у листопаді 1991 р., з офіційним візитом до Радянського Союзу прибув голова МЗС Індії М. Соланкі, який зустрівся з ключовими фігурами як у керівництві СРСР (М. Горбачов, І. Сілаєв), так і в керівництві РРФСР (Б. Єльцин, Є. Гайдар, А. Козирєв), домовившись, зокрема, про продовження на наступні двадцять років дії Договору про мир, дружбу та співробітництво між Індією та СРСР від 1971 р.⁸⁹ Тому розпуск СРСР згідно з Біловезькими угодами вже 8 грудня 1991 р. став для Індії болючим ударом.

Найбільшу увагу на пострадянському просторі Делі приділяє Росії та країнам ЦА. На відміну від КНР, у політиці Індії в регіоні переважають безпековий та енергетичний фактори, у той час як економічний

⁸⁶ Юрлов Ф. Индия: на пути к глобальной державе. Внешнеполитические приоритеты, амбиции и проблемы // Азия и Африка сегодня. – 2011. – № 8. – С. 2–10.

⁸⁷ Еріка М. Китай і Індія посилюють свій вплив у Центральній Азії. 16.03.2012. – [Електронний ресурс]: <https://ukrainian.voanews.com/a/india-and-china-03-17-2012-142926775/918482.html>

⁸⁸ Синха Я. Многополярный мир – наша общая цель // Международная жизнь. – 2003. – №3. – С. 46–50.

⁸⁹ Давидович Л. Політика Республіки Індія щодо країн пострадянського простору (1991-2004 р.р.): автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 2011. – С.16.

чинник не відіграє надто помітної ролі. Цей підхід кореспондується зі сучасною безпековою політикою Індії, в основі якої лежить концепція «васудхайвакутумбакам» – «світ як велика родина», сутність якої полягає в тому, що всі держави світу, як члени єдиної родини, мають об'єднатись у боротьбі із загрозами, що виникають у процесі світової еволюції. Ця концепція базується на принципах плюралізму, синергізму та мирного співіснування⁹⁰.

Загалом можна виділити чотири основні вектори (складові) зовнішньої політики Індії на пострадянському просторі. *Перший вектор* пов'язаний зі співпрацею з Російською Федерацією, зокрема в рамках ООН, яка особливо активізувалася на початку XXI ст. Підтримка Росією ідеї постійного членства Індії в Раді Безпеки ООН була дуже важливою для Делі. У подальшому висока динаміка розвитку взаємовідносин між Індією та Росією як спадкоємицею СРСР у всіх сферах політичного та економічного життя, інтенсивна військово-технічна співпраця та проведення спільних індо-російських досліджень у галузі атомної енергетики вивели їх на новий рівень, який з жовтня 2001 р. став офіційно називатися «відносинами стратегічного партнерства»⁹¹.

Виходячи із сьогоденних даних, можна стверджувати, що відносини між Росією та Республікою Індія у військово-стратегічній сфері і надалі розвиваються, хоча це співробітництво не можна назвати безпроблемним. Так, 2009 р. Індія відмовилась від закупівлі російських Іл-78, а 2017–2018 рр. – від спільного виробництва чи закупівлі Іл-214, МіГ-29К та Су-57. Утім, у жовтні 2018 р. Росія й Індія уклали контракт на поставку індійським збройним силам п'яти ЗРК С-400 вартістю понад 5 млрд дол.⁹² Також сторони досягли домовленості про спільне виробництво російських вертольотів Ка-226 Т та про закупівлю чотирьох російських фрегатів для індійських збройних сил. Окрім того, було презентовано проект будівництва двох нових реакторів за російською технологією на АЕС у штаті Тамілнад⁹³.

Другий вектор стосується співпраці Індії з пострадянськими країнами ЦА в енергетиці. Тут Делі цікавить, передусім, забезпечення надійних шляхів постачання нафти та газу. Для цього Індією було підписано низку меморандумів про співпрацю в енергетичному секторі з Казахстаном, Туркменістаном, Узбекистаном. У лютому 2019 р. Націо-

⁹⁰ Синха Я. Указ. соч. – С. 46–56.

⁹¹ Декларация о стратегическом партнерстве между Российской Федерацией и Республикой Индией от 4 ноября 2000 г. – [Електронний ресурс]: <http://docs.cntd.ru/document/901783728>.

⁹² Росія й Індія уклали контракт на поставку комплексів С-400. 05.10.2018. – [Електронний ресурс]: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosia-india-s-400/29527433.html>

⁹³ Індія та Росія підписали угоду про постачання зброї на мільярди доларів. 15.10.2016. – [Електронний ресурс]: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28056079.html>

нальна компанія «Казахінвест» і найбільший енергетичний конгломерат Індії «NTPC Limited» підписали меморандум про співробітництво в проєктах будівництва сонячних електричних станцій, а також про участь індійських компаній у проєктах з модернізації діючих вугільних станцій на території Казахстану⁹⁴. У 2000 рр. Індією було підписано угоди про поставки газу з Туркменістаном і з Таджикистаном, що передбачали індійські інвестиції в деякі інфраструктурні проєкти, зокрема, у будівництво трубопроводу Туркменістан-Афганістан-Пакистан. До реалізації цього проєкту, втім, справа не дійшла через складну внутріполітичну ситуацію в Афганістані. Сьогодні Індія не входить до десятки найбільших інвесторів в енергетику країн ЦА, оскільки більшість декларованих спільних проєктів залишилась на папері. Відомий французький аналітик М. Ларюель із цього приводу констатує, що Індія втратила шанс стати впливовим гравцем в енергетичній сфері в Центральній Азії⁹⁵.

Щоправда в останній час Індія здійснює спроби реанімувати раніше заморожені проєкти. Так, на початку 2019 р. представники Індії спільно з Іраном та Росією підписали договір про співробітництво в організації транспортного коридору «Південь – Північ», який було заплановано майже 20 років тому назад для транспортування вантажів, минаючи завантажений Суецький канал⁹⁶. Утілення цього проєкту, з одного боку, дозволить майже вдвічі скоротити залізничний шлях постачання індійських вантажів через Іран, Кавказ та Росію в країни Балтійського регіону, з іншого, він розглядається індійським керівництвом як альтернатива китайському проєкту «Один пояс, один шлях».

Третій вектор стосується співпраці у фармацевтичній галузі. До 30% фармацевтичних продуктів надходить до Центральної Азії саме з Індії⁹⁷.

Четвертий вектор визначається бажанням Делі не залишатись осторонь інтеграційних процесів у регіоні ЦА та навколо нього. Так, у 2017 р. Індія приєдналася до Шанхайської організації співпраці, яка набуває все більшого значення як об'єднавчий та координаційний субрегіональний центр, стаючи, відтак, ще більш привабливим з погляду індійських інтересів.

⁹⁴ Астана и Нью-Дели подписали меморандум о сотрудничестве в энергетике. 13.02.2019. – [Електронний ресурс]: <https://eodaily.com/ru/news/2019/02/13/astana-i-nyu-deli-podpisali-memorandum-o-sotrudnichestve-v-energetike>

⁹⁵ Laruelle M. Dynamiques migratoires et changements sociétaux en Asie centrale. – Paris, 2010. – P.112

⁹⁶ Проект «Север-Юг»: РФ, Индия и Иран создают конкуренцию Суецкому каналу. 05.02.2019. – [Електронний ресурс]: <https://topwar.ru/153597-proekt-sever-jug-rf-indija-i-iran-sozdajut-konkurenciju-sujeckomu-kanalu.html>

⁹⁷ Еріка М. Зазнач. твір.

Відносини Індії з країнами Південного Кавказу є формальними, ситуативними. Співпраця з Вірменією одержала новий імпульс 2017 р., коли під час візиту до Єревану віце-президента Індії М. Ансарі було підписано угоди про співпрацю у військово-технічній, сільськогосподарській, машинобудівній, фармацевтичній галузях, у сфері інформаційних технологій⁹⁸.

Серед колишніх радянських республік-країн Східної Європи найбільш активну співпрацю Індія має з Україною. За даними Держстату України, у 2018 р. до України імпортовано індійських товарів на суму 617 млн дол. США. Індійський ринок для України є значно привабливішим: 2018 р. український експорт склав 2,1 млрд дол. США⁹⁹. Відносини з Молдовою і Білоруссю не є для Делі пріоритетними. Це стосується як політики, так і економіки. Так, у 2018 р. імпорт товарів з Індії до Білорусі склав 167 млн дол, експорт – 304 млн дол¹⁰⁰. До Молдови з Індії було імпортовано товарів на 31 млн дол, експортовано – лише на 332 тис. дол¹⁰¹.

Вагомий вплив на трансформаційні процеси в «мусульманських» країнах пострадянського простору здійснюють Туреччина та Іран. У нових незалежних державах, що виникли після розпаду СРСР, утворився своєрідний ідеологічно-ціннісний вакуум, зумовлений відмовою еліт і суспільств від ідеалів комунізму та пошуком нових орієнтирів. Такий стан відкрив вікно можливостей для Туреччини, яка не приховує претензій на роль одного з лідерів ісламського світу. У боротьбу за посилення впливу над південними регіонами колишнього СРСР під гаслом «спільної віри» включився й Іран. В умовах порушення балансу сил у регіоні та послаблення РФ відома з минулого конкуренція за впливи в Центральній Азії між Москвою, Анкарою (Стамбулом) і Тегераном актуалізувалась¹⁰².

Розпад СРСР, що виявився неочікуваним для правлячих еліт більшості центральноазійських республік, призвів до дестабілізації їх внутрішнього становища, поставивши перед складним зовнішньополі-

⁹⁸ Арутюнян С. Армения и Индия обсуждают военно-техническое сотрудничество. 26.04.2017. – [Електронний ресурс]: <https://rus.azatutyun.am/a/28453394.html>

⁹⁹ Географічна структура зовнішньої торгівлі послугами у 2018 році. – [Електронний ресурс]: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/gsztp/xls/gsztp_4k2018_u.xls

¹⁰⁰ Данные о внешней торговле Республики Беларусь по отдельным странам в 2018 году. – [Електронний ресурс]: <http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/statistika-vneshneekonomicheskoy-deyatelnosti/vneshnyaya-torgovlya-tovarami/operativnyedannye/dannye-o-vneshney-torgovle-respubliki-belarus-po-otdelnym-stranam/>

¹⁰¹ Внешняя торговля Республики Молдова (2016-2018). – [Електронний ресурс]: http://statistica.gov.md/public/files/serii_de_timp/comert_exterior/serii_infraanuale/Com_Ext_2016_2018.zip

¹⁰² Шерьязданова К.Г. Зигзаги внешней политики Турции. – [Електронний ресурс]: <http://credonew.ru/content/view/1132/67>

тичним вибором. Однак вибір подальшого цивілізаційного розвитку в новоутворених держав регіону був не такий широкий, як це могло здатися на перший погляд. Він коливався між ісламізацією усіх сторін суспільно-політичного життя за зразком Ісламської Республіки Іран та створенням світських республік з ісламською специфікою за турецьким прикладом. І Туреччина, і Іран були зацікавлені в поширенні власної моделі розвитку на регіон.

У лютому 1992 р. на зустрічі з президентом США Дж. Бушем-старшим у Вашингтоні тогочасний прем'єр-міністр Туреччини С. Демірель заявив про готовність його держави взяти участь у розвитку нових тюркських держав, запропонувавши їм більш наближену до сучасності модель ісламу, ніж фундаменталістські варіанти мусульманського суспільства, подібні до того, що панує в Ірані. 17 лютого 1992 р. газета «Times» зазначала із цього приводу: «побоювання поширення ідей фундаменталізму в Центральній Азії змусили Вашингтон підтримати політику Анкари щодо цього регіону»¹⁰³.

Відтак, Туреччина й Іран розпочали боротьбу за розширення присутності та посилення впливу на пострадянському просторі в його «мусульманській» частині. Тегеран при цьому робив ставку на ісламське начало як визначальний елемент історичного минулого центральноазійських республік, Анкара – на спільне тюркське походження. Турецькі лідери постійно акцентували увагу на етнічній, мовній, культурній спільності тюркських народів, певною мірою відроджуючи ідеї об'єднання Турану – світу тюркомовних народів, які займають територію «від західного Китаю до східного узбережжя Середземного моря»¹⁰⁴. Турецький політолог О. Аслан сформулював цю ідею дуже чітко: «мова, якою ми користуємося від Мюнхена до Китаю, не англійська і не якась інша, а саме турецька... Ми повинні готуватися до Союзу турецьких держав, для мільйонів співвітчизників Туреччина повинна стати старшим братом і лідером»¹⁰⁵.

Політика Туреччини щодо простору колишнього СРСР була досить продуманою, передбачаючи проникнення до регіону Центральної Азії та на Південний Кавказ по кількох лініях: політичній, економічній, ідеологічній. Анкара використовувала як можливості державного апарату, так і потенціал приватного турецького бізнесу, а також ресурси різноманітних громадських, релігійних та політичних організацій.

¹⁰³ Цит. за: Beddoes L. M. *CentralAsia* // *Economist*. – 1998. – Vol. 346. – №8054. – P. 1.

¹⁰⁴ Гаджиев А.Г. К вопросу о значении Турции на международной арене. 31.07.2010. – [Електронний ресурс]: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/31-07-10.htm>

¹⁰⁵ Aydin M. *Contending Agendas for the Black Sea Region: A Turkish Alternative* // *Sarem Journal of Strategic Studies*. – 2010. – № 14. – January. – P. 32.

Так, ще в грудні 1990 р. Туреччина скликала в Стамбулі Міжнародний курултай Туркестану, на якому в центрі уваги опинилися «зовнішні тюрки», зокрема, й колишні радянські¹⁰⁶. 1992 р. у структурі турецького МЗС було створено окремий підрозділ – Агентство тюркської співпраці та розвитку (ТІКА), яке мало опікуватися питаннями економічної, культурної та технічної співпраці, та Центр культури і мистецтв. Основним напрямом діяльності ТІКА стало надання економічної допомоги, розвиток спільних проектів і програм, регулювання правових, технічно-економічних, соціальних, екологічних питань співпраці з тюркськими країнами¹⁰⁷. До пріоритетних завдань ТІКА входить сприяння структурним і ринковим перетворенням, швидкій інтеграції тюркських народів у світове господарство. При виконанні цих функцій представники ТІКА залучають до участі в окремих проєктах міністерства, підприємства та банки, співпрацюють з міжнародними організаціями, включаючи ООН, і структурами іноземних держав.

У березні 1992 р. С. Демірель заявив, що Туреччина стане «культурним центром та історичним магнітом для новоутворених держав»¹⁰⁸. Починаючи з 1993 р., у Туреччині на регулярній основі проводяться зустрічі з керівниками тюркських держав ЦА для консультацій та здійснення спільних зовнішньополітичних акцій. За прямої та опосередкованої підтримки з боку державного керівництва та відповідних відомств у Туреччині активізувалися громадські організації, земляцтва, громади, фонди, що мали на меті встановлення та розвиток контактів, реалізацію спільних проектів з громадськістю «мусульманських» країн СНД та республік у складі РФ.

Стимулюючу роль у появі й активізації подібних організацій відіграла на початку 1990 рр. публічна позиція вищого керівництва Туреччини. 1992 р. президент Туреччини Т. Озал проголосив XXI ст. «століттям Туреччини», а С. Демірель на XII Всесвітньому економічному форумі у Давосі 1992 р. заявив, що після розпаду СРСР «від Адріатики до Китайської стіни виник великий тюркський світ», опіку над яким Анкара готова взяти на себе. 1994 р. у виступі на організованій агентством ТІКА конференції «Євразія в наші дні» С. Демірель, який на той час став президентом Туреччини, окреслив той світ, який вважав євразійським: «Йдеться, передусім, про тюркомовні республіки або про

¹⁰⁶ Мамантов Г.И. Современная Турция и её ориентиры. – Ростов на Дону, 2001. – С.237.

¹⁰⁷ Шлыков П. В. Политический ислам в Турции: поиски новой идентичности // Востоковедение. – 2008. – № 4. – С. 62–63.

¹⁰⁸ Bal I. Rise of Turkey as a Model in International Relations in Post Cold War Era and American Ratification // Eurasian Studies. – 2000. – № 18. – P. 127–136.

сусідів Туреччини», наголосивши на тому, що його країна «не прагне ані до пантюркізму, ані до панісламізму», і зазначивши, що «у жоден з періодів своєї історії велике тюркське співтовариство, яке населяє територію від Адріатики до Китайського моря, не існувало як єдина держава»¹⁰⁹.

У найбільш концентрованій формі бажаний для Анкари формат взаємин Туреччини з тюркськими пострадянськими державами охарактеризував колишній міністр Туреччини зі зв'язків з тюркомовними республіками СНД А. Чей. 19 січня 2000 р. в інтерв'ю агентству «Рейтер» він заявив, що Турецька республіка як спадкоємниця великої Османської імперії має утворити союзне об'єднання з Азербайджаном, Казахстаном, Узбекистаном, Киргизстаном, Туркменістаном навіть ціною посилення конфронтації з Росією, бо Росія надто слабка, щоб протистояти нам¹¹⁰.

Український науковець О. Ірхін вважає, що турецьку економічну і гуманітарну експансію, яка здійснювалася з метою консолідації тюркських держав, доцільно розділити на два етапи: 1) 1992–1997 рр. – час активної експансіоністської політики Туреччини; 2) з 1997 р. – усвідомлення турецькою елітою обмеженості своїх матеріальних ресурсів і початок відновлення економічного і політичного потенціалу РФ у регіоні¹¹¹.

На нашу думку, основною причиною зміни турецької політики на пострадянському просторі стало все ж не посилення економічного і політичного потенціалу РФ у регіоні, а зміна турецького керівництва після перемоги на парламентських виборах 1995 р. ісламістської Партії благоденства на чолі з Н. Ербоканою. Саме з цього моменту змінюється вектор турецької зовнішньополітичної орієнтації з пантюркістського «кемалізму» на «османізм» з відповідною переорієнтацією вектору на країни Балканського півострова і Північної Африки як колишні території Османської імперії¹¹².

Розвиток нової політики продовжився після приходу до влади 2002 р. Партії справедливості та розвитку (наступниці Партії благоденства) на чолі з Р. Ердоганом. Одним з її провідних прибічників у державних органах став А. Давут-оглу, тодішній головний радник із зовнішньополітичних питань прем'єр-міністра, сама ж вона отримала

¹⁰⁹ Надеин-Раевский В. Турция, Россия и тюркоязычные народы после распада СССР // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – №4. – С.44.

¹¹⁰ Ирхин А.А. Внешнеполитическая стратегия США в отношении Турецкой Республики: дис... канд. політ. наук. – К., 2006. – С.123–125

¹¹¹ Там же. – С. 34–39.

¹¹² Кулешова К. Вплив турецької моделі зовнішньої політики на політику держав пострадянського простору // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2010. – Вип. 93. – Ч. 1. – С. 152–153.

назву «неоосманізм». В її основу було покладено погляд, згідно з яким за умов руйнування звичної конфігурації світу й системи міжнародних відносин Туреччина отримує історичний шанс відновити позиції в межах колишньої Османської імперії: у Північній Африці, на Близькому Сході та Балканах. Сам А. Давут-оглу назвав нову політику Туреччини: «нуль проблем із сусідами». Анкара прагнула до зменшення воєнно-політичної залежності від США та Ізраїлю, а також до активізації економічної експансії до держав регіону з метою посилення свого впливу та закріплення за собою статусу регіонального лідера¹¹³.

Розуміння й підтримки ані в Центральній Азії, ані на Кавказі ідеї і гасла, пов'язані зі створенням нового тюркського союзу під проводом Анкари як «старшого брата», не знайшли. Пантюркістський проєкт не викликав у місцевих еліт ентузіазму, передусім, через відверте небажання знову перетворюватися на «молодших братів». Саме тому лідери тюркських держав ЦА вкрай обережно підходили до ідеології пантюркізму. Зокрема, президент Казахстану Н. Назарбаєв казав: «у нас були такі ідеї. Багатьом здавалося, що Туреччина зможе розв'язати наші проблеми. Це означало відмовитися не лише від щойно здобутої незалежності, розірвати традиційні стосунки зі сусідами, а й замість одного «старшого брата» посадити собі на шию іншого... Я запропонував відновлювати втрачені зв'язки цивілізовано, поважаючи щойно здобуту незалежність, суверенітет кожної держави»¹¹⁴.

Нині Анкара змістила акценти з ідеологічних питань на питання практичні, дещо послабивши пантюркістську риторику й узявши на озброєння тактику, побудовану на принципах так званої «realpolitik». Зокрема, турецький бізнес брав активну участь у переносі столиці Казахстану з Алма-Ати до Акмоли (Астани). На початку ХХІ ст. у центральноазійському регіоні діяло понад 2,5 тис. турецьких підприємств, обсяг турецьких інвестицій складав 8,4 млрд дол., а загальна сума будівельних контрактів – 4 млрд дол.

Особливу увагу Туреччина приділяє Республіці Туркменістан, яка є цікавою для Анкари, передусім, з погляду участі Туреччини в реалізації китайського проєкту «Один пояс – один шлях». Південний маршрут проєкту має йти по акваторії Каспійського моря, в чому Туреччина дуже зацікавлена. Для його реалізації турецькі компанії беруть участь у будівництві інфраструктури в п. Туркменбаши, уже

¹¹³ Павленко В., Бочарніков В., Свешніков С. Політика безпеки і воєнно-політичні відносини Туреччини // Наука і оборона. – 2015. – №1. – С.5.

¹¹⁴ Волович О. Між Сходом і Заходом. Туреччина на європейсько-азіатському роздоріжжі // Політика и час. – 1998. – №8. – С.24-27.

вклавши в неї 2 млрд дол¹¹⁵. Також турецькі економісти та бізнесмени були радниками президентів Туркменістану С. Нізова та Казахстану Н. Назарбаєва¹¹⁶.

Тривала історія відносин Туреччини та РФ традиційно характеризується геополітичною конкуренцією, переважно зосередженою на Крими, Південному Кавказі та Близькому Сході. Однак, нинішнє керівництво Турецької Республіки намагається посилити співробітництво з Росією, що можна пояснити не лише трансформацією національних інтересів, а й знаходженням спільної мови між лідерами держав на особистому рівні. Туреччина ініціює більш активну участь у низці міжнародних організацій за участі країн пострадянського простору. Так, зокрема, Анкара не приховує бажання підвищити свій статус у ШОС навіть ціною відмови від претензій на членство в ЄС, з 2016 р. офіційно заявляючи про готовність змінити статус партнера по діалогу в ШОС (з 2012) на статус спостерігача¹¹⁷. До останнього часу ці наміри не знаходили розуміння з боку РФ, можливо, через розбіжність позицій з питань врегулювання сирійського конфлікту.

Також Туреччина оголосила про намір увійти до зони вільної торгівлі в рамках ЄАЕС, проте й у цьому питанні реакція Росії виявилася стриманою попри очевидні переваги для останньої¹¹⁸. Основною причиною побоювань РФ є, на нашу думку, велика регіональна вага Туреччини, яка спільно з дружнім їй Казахстаном (а в перспективі – і з Азербайджаном) потенційно може створити певну противагу РФ у рамках інтеграційних об'єднань за участі пострадянських країн. Утім, цей чинник не заважає РФ та Туреччині розглядати двосторонні відносини з урахуванням довгострокової перспективи, про що свідчить масштаб і тривалий характер спільних російсько-турецьких проєктів («Південний потік», АЕС «Аккую»)¹¹⁹.

Ісламська Республіка Іран одразу після розпаду СРСР на початку 90-х років ХХ ст. значно активізувала свою діяльність у нових державах Центральної Азії, насамперед у Таджикистані, Узбекистані та Туркменістані, намагаючись освоїти нові ринки збуту, а також забезпечити контроль над маршрутами експорту центральноазійських енергоресурсів.

¹¹⁵ Юлдашева Г. Центральная Азия в современных турецко-иранских отношениях // Центральная Азия и Кавказ. – 2014. – Т. 17. – Вып. 4. – С. 46.

¹¹⁶ Международные отношения в Центральной Азии / под. ред. А.Д. Богатурова. – М., 2018. – С. 273–274.

¹¹⁷ Не ЄС а ШОС: зміна зовнішньополітичного курсу Туреччини? 04.02.2013. – [Електронний ресурс]: <https://p.dw.com/p/17WVj>

¹¹⁸ Павленко В., Бачарніков В., Свешніков С. Зазнач. твір. – С. 7.

¹¹⁹ Шерьязданова К.Г. Указ. соч.

Іншою складовою політики Ірану в регіоні ЦА є ідеологія. На думку російського експерта О. Князева, одним з важливих ідеологічних концептів зовнішньої політики Ірану є «експорт ісламської революції»¹²⁰. З. Бжезінський у книзі «Велика шахівниця» пише: «...відродження ісламу в Середній Азії стало органічною складовою прагнень нинішніх правителів Ірану»¹²¹. Утім, для практичної реалізації такого «експорту» існують вагомні перешкоди: шийтська доктрина Ірану є не зовсім прийнятною в регіоні, в якому переважають суніти.

Винятком тут є Таджикистан, етнокультурна та мовна близькість Ірану з яким зумовила більш високий порівняно з іншими країнами ЦА рівень взаємин двох держав. Заснований на цій близькості особливий характер ірано-таджицьких відносин став одним з важливих факторів розширення сфери політичного та ідеологічного впливу Тегерану¹²². Крім того, керівництво Ірану у 1990-х рр. намагалося активно використовувати у власних інтересах боротьбу в Таджикистані між колишньою комуністичною партноменклатурою на чолі з Р. Набієвим і «демоісламською» опозицією, підтримуючи останню¹²³. Перемога світських сил на чолі з Е. Рахмоном (примирення 1997 р.) послабила вплив Ірану на політичні процеси в Таджикистані.

Претензії Тегерану на домінування в Таджикистані зустрічають опір і з боку Росії. Значне невдоволення Москви викликає спільний таджицько-іранський проект з будівництва залізниці та ЛЕП через територію Афганістану та Пакистану протяжністю в 1000 км від Рогунської ГЕС, в якій Іран висловив готовність вкласти 500 млн дол¹²⁴.

Іранський політичний істеблішмент продовжує розглядати Таджикистан не просто як важливого партнера в регіоні, а й як частину «Великого Ірану». Вагому роль у просуванні іранських інтересів відіграє переважно ідеологічний концепт «Арійської єдності», який передбачає інтеграцію іраномовних держав регіону та створення в перспективі етноорієнтованої осі: Тегеран – Кабул – Душанбе. Як зауважував з цього приводу у 2006 р. президент Ірану М. Ахмадинежад, «у нас усе повинно бути єдиним – економіка, культура та мистецтво; треба зняти

¹²⁰ Князев А. Региональная стратегия Ирана в Центральной Азии – эволюция и приоритеты 11.07.2011. – [Електронний ресурс]: http://www.noravank.am/rus/articles/detail.php?ELEMENT_ID=5930

¹²¹ Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. – Львів; Івано-Франківськ, 2010. – С.47–48.

¹²² Белокреницький В. Геополитическая вертикаль в сердце Азии // Pro et Centra. – 1997. – №2. – С.18.

¹²³ Орлова Т. Історія пострадянських країн. Підручник. – К., 2014. – 502 с.

¹²⁴ Дорошко М.С., Шпакова Н.В. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД. – К., 2011. – С.177.

всі перешкоди, які нас розділяють»¹²⁵. Важливою є й інша теза цього ж політика, висловлена на зустрічі з міністром закордонних справ Таджикистану Х. Заріфі 28 червня 2013 р.: «безпека Таджикистану й Афганістану залежить від Ірану, а безпека Ірану залежить від безпеки у цих державах»¹²⁶.

Ірано-гаджицькі відносини нині перебувають у складній фазі розвитку. Це пов'язане з тим, що у 2017 р. Таджикистан виступив проти вступу Ірану до ШОС. Офіційною причиною цього кроку стало надання Іраном притулку лідеру опозиційної Партії ісламського відродження Таджикистану М. Кабірі, якого вдома було звинувачено в тероризмі і підготовці збройного виступу¹²⁷. Фактично Тегеран продовжує лінію на підтримку ісламської опозиції в Таджикистані. Росія як один з основних гравців у ШОС виступає посередником у примиренні між двома сторонами.

Специфіку ірано-туркменських відносин зумовлено сусідством держав. На нашу думку, головна особливість взаємин між Туркменістаном та Іраном полягає в тому, що взаємна привабливість базується на відсутності іншого вибору. Зокрема, для Ірану чималий інтерес становить офіційно закріплений з 1995 р. постійний нейтралітет як основа зовнішньої політики Туркменістану. Наслідком цього є дистанціювання Ашгабада від участі в міжнародних блокових структурах, що певним чином обезпечує північний кордон Ірану.

Відносини Туркменістану та Ірану формуються на основі економічної доцільності за повного ігнорування керівництвом обох держав політичних проблем. У Туркменістані працюють представництва понад двохсот іранських фірм, будується близько сотні промислових об'єктів. Іран є найбільшим імпортером туркменської нафти та електроенергії, другим після КНР імпортером газу¹²⁸. Утім, і в економічній сфері відносини держав не позбавлені проблем і суперечностей. Так, 2015 р. Іран виступив проти будівництва Транскаспійського газогону по дну Каспійського моря, в якому зацікавлений Туркменістан. Мотиви такої позиції слід шукати у побоюваннях іранської сторони, що газогін зашкодить іранським пропозиціям щодо розмежування Каспійського моря. До того ж, Іран сам розраховує в перспективі вийти на європейський газовий ринок, і зайві конкуренти йому не потрібні.

¹²⁵ Цит. за: Захарченко А. Ісламський чинник у світовій політиці. – Одеса, 2016. – С.35.

¹²⁶ Абдулло Р. Президенты Ирана и таджикско-иранские отношения // Центральная Азия и Кавказ. – 2013. – Т. 16. – Вып. 3. – С.197–200.

¹²⁷ Персидский барьер: преодолет ли Иран сопротивление Таджикистана в ШОС. 29.06.2018. – [Електронний ресурс]: <https://tj.sputniknews.ru/analytics/20180629/1025974239/shos-blok-chleny-organizacii-iran-tajikistan.html>

¹²⁸ Дорошко М.С., Шпакова Н.В. Зазнач. твір. – С.182.

Загалом іранську центральноазійську політику слід охарактеризувати як достатньо збалансовану. Рубежем, який дозволяє вести мову про її корекцію, можна вважати 2005 р., коли до влади в Ірані прорвалися неоконсерватори на чолі з М. Ахмадинежадом. У зовнішній політиці вони синтезували кілька парадигм з попереднього періоду: досягнення статусу регіональної держави (доктрина останнього шаха Ірану М. Пехлеві, 1941–1979 рр.), максимум прагматизму в економіці (концепція президента А. Хашемі-Рафсанджані, 1989–1997 рр.), послідовна інтеграція у світову економіку (ідеї президента М. Хатамі, 1997–2005 рр.). Щодо держав ЦА ці стратегії на сучасному етапі реалізуються з урахуванням досвіду розвитку країн регіону в пострадянський період¹²⁹.

Важливе місце в політиці Ірану в Центральній Азії приділяється зміцненню регіональної економічної співпраці. Пріоритетами тут залишаються транспорт, енергетика, торгівля, а також екологія (з прив'язкою до Каспію)¹³⁰. Подібна політика свідчить про схильність нинішнього іранського керівництва до проведення «*realpolitik*», а не якоїсь форми релігійного месіанства.

Вплив Афганістану на країни пострадянського простору до недавнього часу недооцінювався, хоча на сьогоднішній день ця держава дедалі більше впливає на економіку та соціальну сферу країн Центральної Азії, і цей вплив може нести в собі низку ризиків для регіону. Громадянські війни, що тривають з 1978 р., не дозволили Афганістану провести реформування національної економіки, яка так і лишилася глибоко архаїчною. Вона й досі зосереджена на традиційному сільському господарстві, яке не дає високих прибутків, проте дозволяє задовольнити мінімальні життєві потреби населення.

Безкінечні війни спровокували «локальну мілітаризацію»: польові командири, які утримували владу на місцях, потребували зброї. Не маючи можливості оплатити її звичайним шляхом, племенні вожді й командири стали захочувати виробництво наркотиків. Унаслідок цього в Афганістані було сформовано «наркоекономіку», в якій прямо чи опосередковано задіяна половина населення країни. На початок 2000-х рр. близько 75% всього героїну у світі виготовляється з вирощеного в Афганістані опіуму¹³¹. З цього часу в Афганістані поблизу таджицького кордону починає створюватися ціла мережа лабораторій з виробництва героїну.

¹²⁹ Захарченко А. Знач. твір. – С.35.

¹³⁰ Юлдашева Г. Указ. соч. – С.51–54.

¹³¹ Международные отношения в Центральной Азии. – С. 385.

Пострадянський простір, насамперед країни Центральної Азії, цікавлять афганських наркототорговців як маршрути транзиту наркотичних речовин. За даними управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC), через ці країни нині експортується половина всіх виготовлених в Афганістані наркотичних засобів¹³². Найбільша їхня частина йде по наркотрафіку через Туркменістан, кордон якого з Афганістаном майже прозорий. Контрабанда наркотиків іде й по території Таджикистану й Узбекистану, в основному в напрямку Хорог – Ош. Далі наркотики потрапляють до Киргизії й Казахстану, а потім – до Росії та Європи¹³³. Цьому сприяє і прозорий російсько-казахстанський кордон, через який на територію Росії надходить основна кількість наркотичних засобів. За даними МВС РФ, до Росії через Казахстан щороку потрапляє 93% марихуани, 85% гашишу, 78% опію. Усе це призводить до тяжких наслідків, пов'язаних зі зростанням кількості наркозалежних. За оцінками ООН, у 2018 р. кількість наркозалежних у Казахстані склала 80–100 тис., у Таджикистані – 45–55 тис., в Узбекистані – 65–91 тис. осіб¹³⁴.

Щоб якось справитися з ситуацією, пострадянські країни Центральної Азії 1996 р. приєдналися до Конвенції ООН про наркотики, психотропні речовини і незаконний обіг наркотиків. Крім того, по лінії ООН з травня 1996 р. діє Меморандум про співпрацю в боротьбі з наркотрафіком, підписаний Казахстаном, Узбекистаном, Таджикистаном, Киргизією та Туркменістаном. На його основі в тому ж році було схвалено регіональну програму співробітництва у сфері боротьби з наркотиками. ООН намагається реалізовувати проекти з виявлення масштабів культивування опіумного маку і коноплі в Казахстані, Киргизії та Таджикистані¹³⁵. Поряд з цим 2006 р. Казахстан, Узбекистан, Киргизія уклали угоду про створення Центральноазійського регіонального інформаційного та координаційного центру (ЦАРИКЦ). Одним з напрямів діяльності цієї структури є збір і аналіз оперативної інформації щодо незаконного обігу наркотиків, а також координація регіональних правоохоронних заходів у цій сфері¹³⁶.

¹³² Афганский наркотрафик без границ. 07.04.2018. – [Електронний ресурс]: <https://topwar.ru/139375-afganskiy-narkotrafik-bez-granic.html>

¹³³ Князев А. К истории и современному состоянию производства наркотиков в Афганистане и их распространение в Центральной Азии. – Бишкек, 2004. – С. 234–238.

¹³⁴ Международные отношения в Центральной Азии. – С.387.

¹³⁵ Волошенко І. Проблема наркотрафіку в пострадянських країнах Центральної Азії // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2011. – Вип. 101. – Ч. I. – С. 91–92.

¹³⁶ ЦАРИКЦ; Укрепляя Межрегиональное Сотрудничество по Противодействию Незаконному Обороту Наркотиков. – [Електронний ресурс]: https://www.unodc.org/centralasia/en/news/caricc_enhancing-inter-regional-counternarcotic-cooperation-ru.html

На практиці це співробітництво розвивається досить складно. Основною причиною невдач у боротьбі з наркоторгівлею є слабка захищеність кордонів між Афганістаном та Туркменістаном і Таджикистаном. Відносно надійно захищеним є лише узбецько-афганський кордон по р. Амудар'я. За оцінками ЗМІ, у пострадянських країнах Центральної Азії багато працівників митних служб тією чи тією мірою причетні до наркоторгівлі. Пункти догляду і контролю на кордонах і транспортних магістралях виявилися малоефективним заслоном на шляху транспортування наркотиків¹³⁷.

Наркобізнес у країнах Центральної Азії тісно пов'язаний з екстремістськими організаціями, передусім, з Ісламським рухом Узбекистану, які на початку 2000 рр. контролювали до 70% центральноазійської наркоторгівлі¹³⁸. Наркобізнес прагне контролювати державну владу або суттєво впливати на неї. Таким чином афганські «наркоеконіміка» та наркотрафік стали реальною загрозою внутрішній безпеці і стабільності більшості країн пострадянського простору, насамперед держав Центральної Азії та Росії.

Загалом можемо констатувати, що на тлі складних трансформаційних процесів, які переживають пострадянські країни, у регіоні Центральної Азії помітно зростає роль та вплив КНР, Індії, Туреччини, Ірану та Афганістану. Формуючи свою зовнішню політику щодо країн пострадянського простору, кожна з них намагається реалізувати свої геополітичні, економічні, а Туреччина та Іран ще й релігійно-духовні інтереси. Сукупність цих впливів значно посилила зв'язки центральноазійських країн з провідними країнами Азії, спричинивши значні інфраструктурні трансформації в них та відкривши нові зовнішньополітичні вектори розвитку.

¹³⁷ Международные отношения в Центральной Азии. – С. 385.

¹³⁸ Всесвітня Доповідь про наркотики (World Drug Report) / Управління ООН по наркотикам і злочинності (ЮНОДК). – [Електронний ресурс]: <http://www.un.org/ru/development/surveys/docs/drug2010.pdf>.